

60

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT HETILAPJA

A TARTALOMBÓL:

Amiről beszélnek: „Üzemanyag-kút” Szibériában — A magyar neonacionalizmus — Az erszényesek — Egy elem „karrierje” — A növénytermesztés fejlődése Guineában — A görög színház — A hétköznapi meteorológiájából — Híndrévő kínai pontyfélek Európában — A tudomány világa — Újabb feladat a takarékos lemezkiadásra

A magyar neonacionalizmus*

A Tanácsköztársaság megdöntése után újra hatalomra került régi uralkodó osztályoknak a korábbi magyar nacionalizmus már sok tekintetben nem felelt meg.

Az új helyzethez alkalmazkodó nacionalizmus egyik irányzatát — mégpedig a korábban levő köröknek úgynevezett hivatalos nacionalizmusát — gróf Klebelsberg Kunó, a Bethlen-kormány kultuszminisztere dolgozta ki. (A nacionalizmus többi fajtája a fajvédőkétől a kispolgári nacionalizmus sokféle árnyalatáig tarka képet mutatott.) Klebelsberg a következőkben határozta meg elméletét: „A neonacionalizmus lényege az, hogy a magyar hazafiságot, az ősrégi patriotizmust öntudatosan olyan célok felé vezessük, amelyekről a magyar faj megerősödését és hazánk feltámadását várhatjuk.”

E meghatározásban a „magyar hazafiság” és az „ősrégi patriotizmus” hangoztatásának gyakorlati értelme nem volt, hanem csak arra szolgált, hogy elrejtse a korábbi magyar nacionalizmus haladó vonásainak megtagadását. Ez kitűnt Klebelsbergnek Kossuthról és 1848-ról alkotott felfogásából is. Klebelsberg szerint: „Ma már, midőn Kossuth neve és az 1848-as politika *nem élő politikai jelszó*, hanem történelem, a magyar történelemben ki fog kristályosodni az a meggyőződés, hogy Kossuth politikája a negyvenes években *elhízázott* koncepció volt.” (A kiemelés tőlem — B. S.) Kossuthal kapcsolatosan különösen azt tartotta veszélyesnek, hogy a tömegek emlékében Kossuth összeforrt a feudalizmus, a nagybirtok elleni harccal. Erre figyelmeztetett, amikor ezt hangsúlyozta: „A középosztály szeme előtt a nacionalista Kossuth áll... A nép egyszerű fiai... azt a Kossuthot látják, aki az 1848-i pozsonyi országgyűlésen keresztül-vitte a jobbságágnak, a robotnak, a tizednek az eltörlését.”

A Klebelsberg-féle neonacionalizmus tehát elhallgatta 1848 igazi eszméit, illetve igyekezett meggyőzni a tömegeket 1848 időszerűtlenségéről és túlhaladottságáról. Ezért is hirdette, hogy „amint korábban a 48-as ideológiában, úgy most ennek tárgyaltanná válása után az ország rekonstrukciójában és annak sikeréből táplálkozó nemzeti reményekben inkarnálódik a magyar nacionalizmus”.

Eszavak — nem nehéz felismerni — a neonacionalizmus végső célját: a „területi épség” helyreállítását takarták.

Amikor Klebelsberg — de Horthy és Bethlen is — felidézte a múltat, a századforduló idején kibontakozott magyar imperializmus terjeszkedő, hatalmi törekvéseire gondolt. Megerősítik ezt a véleményt Klebelsbergnek az olasz fasiszták

*Lásd sorozatunk előző cikkei lapunk 1962. évi 26., 28., 31., 34. és 37. számában

„nemzeti” céljairól szóló megállapításai is. „Ma a nacionalizmus klasszikus földje Olaszország... Itáliában Mussolini tiszta képletet teremtett. Az ország összes erőit a nagy nemzeti célokra állította be” — írta „Új magyar típus” című cikkében, s ki is mondta, hogy mit ért olasz nemzeti célokon: „A múlt század második felének olasz nacionalizmusa... a nemzeti egység helyreállítására törekedett... Most nem a meglevő olasz nyelvterületek felszabadításáról, hanem... újabb területek biztosításáról, az olasz gazdasági élet *expansziójának* lehetővé tétele végett újabb piacok megnyitásáról van szó.”

Igy váltak az olasz fasisztáknak gyarmatok szerzésére, más népek leigázására irányuló törekvései a neonacionalizmus szemléletében a magyarság számára követendő példává. Ez a program nem állt messze a győztes imperialista hatalmak elgondolásaitól. Nem kétséges: arra számítottak, hogy a trianoni békeszerződésre Magyarország a régi határok visszaállításának követelésével fog válaszolni, s ez esetben ők a Magyarországgal szomszédos országok védelmére kelhetnek — és e nagyon hatékony zsarolási eszközzel magukhoz láncolhatják őket. Egy ideig úgy látszott, hogy ez a politika be is válik. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia burzsoá kormányai a magyar revans-törekvésekre erősebb-gyöngébb magyarellenességgel feleltek, s Franciaország és Anglia imperialista politikájának zsoldjába szegődtek. Végso fokon azonban, a második világháborúban, a nyugat-európai országok népei nagy árat fizettek imperialista kormányaiknak ezért az *egymásnak ugrasztó* politikájáért.

A felelősség alól tehát nem menthetjük fel sem a nyugati hatalmak imperialistáit, sem szomszédaink nagytőkés és nagybirtokos uralkodó osztályait, sem a magyar ellenforradalmat. Ez utóbbinak a revízió nemcsak cél, hanem legalább ugyanennyire *eszköz* is volt arra, hogy a sovinizmus felszításával egységbe tömörítse a földbirtokost és a parasztot, a bankárt és a munkást, és letérítse a magyar dolgozókat a forradalom útjáról.

A magyar uralkodó osztályok számára 1919 után ugyanis nemcsak a tekintetben változtak meg a viszonyok, hogy a régi állam keretei felbomlottak és „Nagy-Magyarország” ideája a történelem elvetette utópiává vált, hanem azáltal is, hogy a magyar dolgozó tömegeket az 1918—19. évi forradalmak idején „megfertőzték” a demokrácia és a szocializmus eszméi. Ennek jelentőségét az uralkodó osztályok hivatalosan tagadni igyekeztek, és a Tanácsköztársaságnak a néptömegekre gyakorolt hatását minél jobban lekicsinyelni iparkodtak. Klebelsberg többnyire csak gyalázkodó hangon szólt a Tanácsköztársaságról. „Az egész kommunista kísérletből egy szemernyi sem szívódott fel a nemzet organizmusába” — hangoztatja „Nemzeti Színház” című cikkében. Más helyütt mégis kénytelen megállapítani, hogy „az elméleti politika kézikönyvei a jövőben új főrésszel fognak bővülni, aminek az lesz a címe: A kommunizmus és a proletárdiktatúra”.

E beismerésre Klebelsberget egyrészt az akkor már másfél évtizede szilárdan fennálló Szovjetunió léte kényszerítette, másrészt az a felismerése, hogy a neonacionalizmus térhódítását itthon is leginkább a szocialista eszmék hatása akadályozza. „Ez a nacionalizmus elsősorban a szocializmusban rejlő nemzetköziséggel tusakodik. A XX. század nacionalizmusának nem fent a trónokon, hanem lent a szocializmus által megszervezett tömegekben van az ellensége” — hívja fel a rendszer figyelmét.

Egyebek közt ezek a körülmények készítették őt annak a következtetésnek a levonására, hogy „az országnak teljesen megváltozott helyzetében egészen új politikára volt szüksége, amelynél a korábbi idők sablonjaival dolgozni többé már nem lehetett...”

Emiatt a neonacionalizmus végső céljának megjelölésén kívül igyekezett a részfeladatokat, a közbeeső célokat is kijelölni és — a véleménye szerint — hatásos módszereket alkalmazni. „A neonacionalizmusnak ma még csak végső célja van meg, egy politikai rendszer azonban a nemzet érdekében gyakorlati értékkel csak akkor bír, ha a közbeeső célokat is tervszerűen ki tudjuk tűzni” — írta. E közbülső célok kijelölését az is megkívánta, hogy a Horthy-fasizmus nemzetközi és belső helyzetét a kormány számára akkor még nem tette lehetővé, hogy nyíltan készülődjön a szomszédos államok elleni erőszakos fellépésre. A kívánt közbülső cél tehát akkor még nem lehetett valamiféle fegyverkezési program. Attól viszont, hogy további szociális demagógiával — engedményekkel, ígéretekkel — próbálja megnyerni magának a tömegeket, a kormány félt, mert a felcsigázott étvágyat ki is kellett volna elégítenie.

A legkisebb veszéllyel és költséggel a *kulturális demagógia* járt. Erre ösztönözött az is, hogy bizonyos művelődési program megvalósítását az uralkodó osztályok gazdasági és politikai érdekei is elődázhatatlanul szükségessé tették.

Hogy a budapesti peremvárosokban és falun, tanyán iskolákat építsenek, azt halaszthatatlanná tette a dolgozó tömegek véresen alacsony általános műveltsége. A hatévesnél idősebb lakosok közül több mint egymillió volt analfabéta, de az olvasni és írni tudók jelentős része is — Klebelsberg szavaival — „egy kicsit tudott csak olvasni és számolni”. Ez a körülmény már az ipari és a mezőgazdasági termelést is akadályozta, s a kiviteli cikkek külföldi versenyképességére is hátrányosan hatott.

Klebelsberget azonban — mint említettük — nem csupán ezek a megfontolások készítették az iskolaépítésre. Ez alapja volt a klebelsbergi ideológiának, eszköz politikai céljainak valóra váltásában: „A trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországban a kultuszárca voltaképpen a honvédelmi tárca is” — hangsúlyozta. Iskolaépítési programját arra használta fel, hogy befelé, de kifelé is *igazolhassa* a magyar „kultúrfölényről” hangoztatott hazug szólamokat, és ennek jogán okolhassa meg az *uralkodó osztályok* imperialista törekvéseit. „Európának ezen a részén műveltségi elsőbbségünket nemcsak fenn kell tartanunk, hanem kötelességünk azt erősíteni, többek között azért, mert e felsőbbtség meghozza nekünk a külföld elismerését és végső kifejlődésben érleli Trianon revíziójának gondolatát” — hangsúlyozta szünet nélkül.

De a rendszernek egyetlen szüksége volt a klebelsbergi programra a demokratikus eszmék és hagyományok felszámolásához, a neonacionalizmus elfogadtatásához is.

A magyar uralkodó osztályokat aggodalommal töltötte el, hogy „színmagyar vidékek népe lelkileg elszakadt a magyar kormányzattól”. Klebelsberg kereste a módját, hogy a vidéki, elsősorban az elmaradottabb paraszti tömegeket a Horthy-fasizmus befolyása alá vonhassa. Erre a falusi és a tanyai iskolák mutatkoztak a legalkalmasabbnak. „A népiskolákkal utána megyünk új szállására a tanyai népnek, és visszatér a vallási és nemzeti gondolatot és a magyar neonacionalizmus új eszméit” — hirdette Klebelsberg.

Hasonló célok vezették Klebelsberget a tudományok, az irodalom és a művészetek fejlesztésével kapcsolatban is. A jelentős költséggel rendezett római, majd stockholmi képzőművészeti kiállítások sikerén felbuzdulva be is vallja: „... a magyar gondolatnak minden ilyen nemzetközi megjelenése egy-egy nyert csata a világ közvéleményének meghódításáért. Ez is a »Nem! Nem! Soha!« egy neme...”

Klebelsberg nagyra értékelte az értelmiséget a nacionalista propagandában, és épített is rá. De teljesen mégsem bízott abban, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia idején felnőtt értelmiség belföldön s elsősorban külföldön megfelelő módon képviselni tudja a „magyar ügy”-et és a neonacionalizmus eszméit. Nyíltan meg is mondta: „... ha lettek volna nagy számban embereink, akik nemcsak a politikában és a publicisztikában, hanem az irodalomban, tudományban és művészetben sikerrel képviselhették volna Európa előtt a magyar gondolatot, akkor nem történt volna, nézetem szerint, az, ami megtörtént Trianonban...” Ebből a feltevésből kiindulva egész politikai befolyását latba vetve törekedett egy új értelmiségi „elit” megteremtésére. Ennek az „elit”-nek óriási jelentőséget tulajdonított: „Az én tudomány-politikámnak az alapja az a gondolat, hogy nemzetek kultúráját kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három-négyezer ember képviseli.”

Az „európai színvonalú” neonacionalista elit kialakítása végett szervezték meg külföldön a Collegium Hungaricumokat is: „A külföldi kollégiumokkal, az idegenbe adott ösztöndíjakkal pedig azt a célt akarom szolgálni, hogy egy erősen nacionalisztikus intelligencia külföldi felkészültséggel vezethesse az alkotó munkát, amely a nemzetet szétválasztó pesszimizmusnak legbiztosabb ellenszere.” Így igyekezett Klebelsberg a tanyai iskolák építésétől a Collegium Hungaricumok felállításáig egész művelődési politikájával a neonacionalizmus eszméinek elterjedését biztosítani. Hogy mennyire sikerült az iskolaépítés révén koncepciójának voltaképpeni lényegét, célját egyes rétegek tudatában elhomályosítania, azt az is mutatja, hogy néhány értelmiségi emlékében a klebelsbergi művelődéspolitikára ma is mint cél, nem pedig mint a nemzetre és a haladásra káros politika, rokonszenves *eszköze* él. Sokak emlékezetében csak az maradt meg belőle, hogy az ő minisztersége idején hozták létre a Collegium Hungaricumokat, egyes vidéki egyetemeink természettudományi karait és építettek iskolát a budapesti peremvárosokban, vidéken és a tanyavilágban. E tényeket káros volna megpróbálni tagadni, vagy Klebelsberget *ezekért* elmarasztalni.

A kollégiumokra, egyetemekre és iskolákra égetően szükség volt. Ami az iskolaépítést illeti, inkább azt vetjük a szemére, hogy noha a külföldi kölcsönök erre lehetőséget adtak neki, még a maga meghirdette iskolaépítési programot *sem valósította meg*.

A neonacionalizmus elterjesztésében Klebelsberg fontos szerepet szánt az egyháznak is.

Tőlük, az egyházak nevelőmunkájától várta, hogy eszméit eljuttatják a munkások, de főleg a parasztek közé. Erre annál inkább is szüksége volt, mert míg az értelmiségben a neonacionalizmus eszméi termékeny talajra hulltak, a munkásosztály és a dolgozó parasztság érzéketlennek mutatkozott irántuk: „...és valóban... az intelligencia körében tért hódított a gondolat, de a széles néprétegek lelkében a neonacionalizmus szavával nem tudom közelebb hozni a nagy katasztrófák után lényegében megújult nemzeti gondolat egész világát” — vallja be Klebelsberg. Őszerint az értelmiségre az 1918—19. évi forradalmak és a Tanácsköztársaság eszméi is kevésbé hatottak, mint a munkásságra és a parasztságra. „Ne áltassuk magunkat, a szocializmus, ha nem is vezetőit, de zászlóaljait elsősorban a mi tömegeinkből rekrutálja.” Kárhoztatja, hogy 1918—19-ben az egyház a „katolikus magyar faluban” is jórészt elvesztette befolyását és tekintélyét. Az egyházak az első világháború végén gyengének mutatkoztak — mondja —, és nem tudták követőiket a „nemzeti gondolat” mellé felsorakoztatni. A forradalom leverése után azonban az egyházaknak is létérdejük, hogy tömegeiket visszaszerezzék, és régi tekintélyüket helyreállítsák. Erre a feladatra kellett most összpontosítani a figyelmet. „Egyházainkban meg kell lennie a belső erőnek arra, hogy a tömegek további dekrisztianizálásának (elkereszténytelenedésének) gátat tudjanak vetni. Ez reánk nézve lét vagy nemlét kérdése...” Szerinte nincs semmiféle akadálya annak, hogy az egyházak elfogadják a neonacionalizmus eszméit. A XIX. század nacionalizmusa, és az egyház érdekei között mutatkoztak ugyan ellentétek, s ez megnehezítette összefogásukat. Az első világháború után azonban a helyzet megváltozott, mert „a XIX. század régi magyar nacionalizmusával szemben, öntudatos ellentétben vele, a magyar neonacionalizmus össze igyekszik fenni a hazafias és vallásos gondolatot...”

Am az egyházak antiszociális magatartása nem vonzotta, hanem taszította a tömegeket. Ezért Klebelsberg figyelmeztette az egyházakat, hogy tevékenységük csak akkor lehet eredményes, ha „az egyházi élet... kifejezetten és erősen népbaráti irányzatot vesz”. Ezt a gondolatot még csak jobban hangsúlyozza az a tanácsa, hogy „az egyházaknak is erősen elébe kell menniük a magyar munkásságnak”.

Mint a kormány tagja, Klebelsberg biztosította is a feltételeket e feladatok elvégzéséhez. Az iskolák jelentős részét — a tanyai népiskolától a városi középiskoláig — az egyházakra és a szerzetesrendekre bízta. Ezenkívül az egyházak kezén voltak nemcsak a papokat képző egyházi főiskolák, hanem a jogi akadémiák is. A fővárosban és a vidéken a diákszállók és internátusok zömét szintén az egyházak tartották fenn. A klebelsbergi iskolaépítési program gondoskodott egyházi iskolák építéséről is, sőt a Collegium Hungaricumokban is tanultak papnövédek. Az egyházak a kulturális és a társadalmi szervezetekben mindenütt képviselőket kaptak, s jöllehet tevékenységük anyagi fedezetét óriási vagyonuk, birtokaik is biztosították, az állam mégis nagy összegekkel támogatta őket. Jellemző, hogy például az 1926. évi költségvetésben Klebelsberg az irodalom és a művészetek céljaira mindössze 122 000, illetőleg 276 000 pengőt irányzott elő, ellenben vallási célokra 4 600 000 pengőt fordított.

A „hivatalos nacionalizmus” tehát — a XIX. század közepének haladó, liberális nacionalizmusát elvetve — a XIX. század végének és a XX. század elejének magyar nagyhatalmi nacionalizmusát idomította hozzá a Horthy-korszak igényeihez. Ehhez megnyergelte s a nagybirtok és nagytőke uralmának megszilárdítására használta fel azt a keserűséget, amelyet a trianoni szerződés okozott a korábbi évtizedek nacionalizmusában nevelkedett tömegekben, „demokratizálta” az úri „ünneplő hazafiság” formáit és modernizálni igyekezett az egyházat.

A neonacionalizmus mégsem egyszerű folytatása a megelőző korszak nacionalizmusának, hiszen pusztán az idegen népek leigázását, területük erőszakos meghódítását írta a zászlajára. Nem egyszerűen a nacionalizmus egyik válfaja, hanem a fasiszta rendszert életre hívó félfudális nagybirtoknak és a magyar fináncnökének a nacionalizmus volt.

Balogh Sándor